

ГРАМАТИЧНІ ОДИНИЦІ МОВИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Л.Л. Звонська, канд. філол. наук

РОЗВИТОК ТЕМПОРАЛЬНИХ ПЕРИФРАСТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ГРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається розвиток перифрастичних типів часо-видового категоріального значення у широкій діяхронії від епохи койне до часів формування новогрецької мови. Невпорядкованість темпоральних перифрастичних конструкцій та їх функціонально-синтаксичний перерозподіл впродовж візантійської доби свідчать про значні зміни у дієслівній системі грецької мови, які розпочалися у пізньоелліністичний період.

The article considers in the large diachronic perspective the main stages of periphrastic types of tense and aspect categorical meaning (from Koine till the formation of Modern Greek). A disorder of temporal periphrastic constructions development and their functional and syntactic redistribution trough Byzantine period is evidence of significant changes in the verbal system of Greek that started at the Late Hellenistic period.

Дослідженню функціонально-семантичної специфіки використання темпоральних перифраз на матеріалі творів класичних авторів присвячені ґрунтовні праці вітчизняних та зарубіжних учених впродовж трьох століть^{1,2,3}. Перспективна діяхронія в основному доводиться до елліністичної доби та відокремлено, головним чином в історичних граматиках грецької мови, розглядаються питання формотворення і функціонування перифрастичних конструкцій у візантійську та новогрецьку добу. Спробуємо проаналізувати загальні тенденції розвитку морфолого-синтаксичної системи перифрастичного формотворення у широкій діяхронній перспективі від доби койне до часів формування новогрецької мови.

У післякласичну добу перифрастичні конструкції значно розширюють сферу свого вжитку, причому дещо змінюється їх функціональна семантика. У якості модальних дієслів-компонентів перифрастичних конструкцій, як правило, використовуються, окрім найуживаніших εἶμι, ἔχω, також μέλλω, θέλω, ὀφείλω, συμβαίνει тощо.

Значним чинником розхитування темпоральної системи синтетичного формотворення давньогрецької мови стає розмаїття перифрастичних конструкції для вираження майбутності, зокрема: ἔχω з інфінітивом аориста, ἔσομαι із дієприкметником теперішнього часу, ἔξομαι з інфінітивом аориста, μέλλω з інфінітивом презенса або аориста, θέλω з інфінітивом аориста, ὀφείλω з інфінітивом аориста⁴.

У період койне формується функціонально-семантична опозиція значень презенса, що може позначати тривалу, дуративну дію та презенса на позначення теперішньої, одномоментної дії. Конструкція, що складається з особової форми дієслова *бути* та дієприкметника теперішнього часу активного стану, використовувалася для передачі сучасної мовцю дії: εἶμι ὀρών *я (зараз) бачу* і т.д. Хоча цим перифразам не вдалося повністю витіснити форми презенса у звичному вжитку теперішнього часу, вони існували й у середньовічній грецькій мові, зникнувши лише у новогрецькій. Вони збереглися лише у цаконському діалекті, де й тепер використовується синтетичні форми презенса та імперфекта на зразок: ἔμι ὀροῦ = εἶμι ὀρών, ἔσι ὀροῦ = εἶ ὀρών, = ἔνι ὀροῦ = ἔστί ὀρών; ἔμα ὀρου = ἦν ὀρών, ἔσα ὀροῦ = ἦς ὀρών і т.д. У пізньому койне іноді зустрічається перифраза у складі дієслова *бути* і дієприкметника аориста у значенні теперішнього часу⁵. Все це поволи призводило до руйнації звичної системи партиципiальних форм, яка остаточно відбулася в наступний, візантійський, період.

Тісний зв'язок поміж результативними часами (перфектом, плюсквамперфектом та футуром третім), з одного боку, та тенденція до уніфікації морфологічних засобів для вираження часового протиставлення теперішність/минулість, з іншого боку, що знайшло своє відображення в опозиції аористна/не-аористна основа, - все це призвело до значних змін у системі результативних часів. У койне з'являється стійка тенденція до перифрастичного утворення перфекта та плюсквамперфекта за допомогою дієслів εἶμι та ἔχω у поєднанні з партиципiальними або інфінітивними формами.

Інтенсивний перфект-презент у класичну добу теж міг замінюватись описовою конструкцією: τεθαύμακα = θαυμάσας ἔχω, ἐζήλωκα = ζηλώσας ἔχω: τὸν λόγον σου πάλαι θαυμάσας ἔχω *я знову дивуюся з твоєї мови* (Пл. Фаїдр. 257 С). Перифрастичні конструкції засвідчені в класичній літературі (Софокл) і навіть докласичній (Гесіод)⁶. Можна вважати, що звідси беруть витоки аналітичні форми перфекта в сучасній новогрецькій мові. Аналіз текстів засвідчує

явище перифрастичного вираження перфектного значення – за допомогою εἶμι та participium perfecti: ἐγὼ τὸ πρᾶγμα εἶμι τοῦτο δεδρακώς (= δέδρακα) (Лυσ. 17) я зробив цю справу; οὐκ ἦν πρεσβεία πρὸς οὐδένα τότε ἀπεσταλμένη τῶν Ἑλλήνων (Дем. 21,109) тоді не було послане посольство ні до кого з греків. Саме так, описово, перекладають перфектні форми для передачі його претеріто-презентного семантичного діапазону з акцентуацією на теперішньому стані.

Дієслово εἶμι з активним дієприкметником перфекта вживається у значенні перфекта-презенса, тобто виражає теперішній стан завершеної у минулому дії, сполучення формам імперфекта εἶμι та цього ж дієприкметника має значення плюсквамперфекта. В аналогічному значенні може виступати сполучення εἶμι з дієприкметником аориста, коли аорист несе функціонально-семантичне навантаження перфекта: εἶμι/ἦν πεποικώς/ποίησας. Перифраза εἶμι з активним дієприкметником перфекта була в класичну добу звичною морфологічною моделлю форм кон'юнктива та оптатива, а в койне поширюється і на формотворення індикатива. Перифрастична сполука з формами презенса чи імперфекта εἶμι та пасивного дієприкметника перфекта чи аориста відповідає значенню пасивних перфекта та плюсквамперфекта: εἶμι/ἦν πεποικμένος/ποιηθείς.

Дієслово ἔχω із активним дієприкметником, найчастіше аориста, від перехідних дієслів також має перфектне значення: ἔχω ποιήσας, ἔχω τελευτήσας. Ця модель звучує сферу свого використання, зрідка зустрічається у пізньому койне і цілковито зникає у середньовічній грецькій мові⁷. Сполучення дієслова ἔχω з пасивним дієприкметником перфекта (ἔχω πεποικμένος) зрідка зустрічається у койне, нечасте у візантійських авторів, і остаточно зникає у перші роки новогрецької доби.

В епоху койне перифрастичні конструкції доволі часто вживаються у способовому значенні: συμβαίνει з інфінітивом, εὐρίσκομαι з дієприкметником.

Конструкція з дієсловом ἔχω та неозначеною формою, яка має футуральне значення, найбільш уживаною стає наприкінці елліністичної доби. У складі цієї перифрази вживається переважно інфінітив аориста, і зрідка – інфінітив презенса⁸. Рідше зустрічається перифраза εἶχον з інфінітивом для вираження можливості чи умови на протигагу класичній конструкції ἔνι з оптативом. Перші приклади

такого вживання датуються VI ст., а особливого поширення ця конструкція (ἐχῶ / εἶχον з інфінітивом аориста) набула у ранньосередньовічну добу, зате у пізньосередньовічні часи перейшла в систему перфекта та плюсквамперфекта і уступила місце іншій модальній конструкції.

Модальне дієслово θέλω з інфінітивом, поєднання яких в класичну добу мало певний семантичний відтінок емпізи, у пізніші часи набуло перифрастично-залежного поширення у вживання на заміну звичного футурума, але у якості керуючого дієслова при підрядних реченнях мети. З пізньосередньовічного часу бере витоки аналітична форма майбутнього часу у сучасній новогрецькій мові, яка пройшла такі етапи фонетичних та морфо-синтаксичних змін: θέλω /θέλει ἵνα > θελ'να > θέ'να > θανά > θά. Таким чином, θά у сполученні з кон'юнктивом презенса або аориста позначає, відповідно, тривалий або моментальний майбутній час, утворення опозиції яких характеризувало кардинальні зміни у системі грецького дієслова. З появою морфологічних засобів для вираження доконаності і недоконаності дії у майбутньому часо-видове співвідношення словоформ набуло, порівняно з класичною добою, певної симетрії.

У пізньовізантійську добу поширеними стають описові конструкції, але поступово зникають аналітичні конструкції, які мають у своєму складі неозначену форму (наприклад описові футуральні форми ἐχῶ + інфінітив), оскільки інфінітив починає виходити з ужитку. Зустрічаються перифрастичні перфекти: μέμψας ἦν, ἦν протρεψάμενος⁹. Формотворення майбутнього часу залишається аналітичним, проте відбувається функціонально-синтаксичний перерозподіл перифрастичних конструкцій. Поширена у ранньовізантійську добу перифраза ἐχῶ з інфінітивом поступово виходить з ужитку у зв'язку із зникненням давніх форм інфінітива та їх заміною застиглими особовими формами, з яких утворені від основи аориста нагадують футуральні і вносять плутанину у їх розрізнення. На заміну їй з'являється конструкція у складі ἐχῶ νὰ з кон'юнктивом. Проте основним типом перифрастичного вираження майбутнього часу залишається конструкції з дієсловом θέλω: θέλω з інфінітивом, θέλω νὰ з кон'юнктивом, θε νὰ (θα νὰ) з кон'юнктивом. Конструкції з кон'юнктивом вживані, в основному, в розмовній мові, а літературна мова за традицією зберігає аналітичну конструкцію з інфінітивом.

Вивільнена з системи футурума перифраза ἔχω з інфінітивом починає пристосовуватися до виконання іншої семантико-синтаксичної функції. Пристосуванню конструкції ἔχω з інфінітивом посприяло те, що з часів пізнього койне індикатив плюсквамперфекта або перифрастична конструкція починає вживатися у модальному значенні для вираження можливості у минулому: εἶχον δὲ καὶ τὰς ναῦς καῦσαι οἱ βάρβαροι, εἰ μὴ νῦν ἐπῆλθε (Мал. 128.5) *варвари підпалили б і кораблі, якщо б не настала ніч*. У безпосередньому значенні плюсквамперфекта вживається конструкція εἶχα з інфінітивом (найчастіше, аориста), зрідка – ἦμουν з дієприкметником аориста. Відповідно, конструкція ἔχω з інфінітивом починає вживатися у значенні перфекта: ἄνθρωπος παιδεμένος ἀπὸ τὴν πόλιν ἔχει ἐλθεῖ (Хр. Морέως 4901) *покараний прибув з міста*.

Паралельно з цим конструкція ἔχω з інфінітивом зберігає своє футуральне значення у підрядних реченнях, що вводяться сполучником ἵνα (νὰ): θέλω νὰ σὰς ἔχω εἶπεῖ περὶ τοῦ ροῖ Κάρλου (Хр. Морέως 6773) *я хотів би оповісти про похід Карла*. Такі явища спостерігалися до XVII ст., коли остаточно усталилася морфолого-синтаксична система перфекта, яка й існує у сучасній новогрецькій мові у двох типах перифрастичного вираження: ἔχω γράψει та – зрідка – ἔχω γραμμένο¹⁰.

У часи койне з'являється і перифрастичне вираження наказу чи заохочення, численні приклади якого знаходимо в тексті Нового Завіту: ἄφεξ ἰδωμεν (Мт. 27.49) *погляньмо*, ἄφεξ ἐκβάλλω (Лк. 6.42) *дай-но виїму*¹¹. У цей час службова у такій перифразі форма ἄφεξ поступово редукується в односкладову ἄς: ἄς εἰσέλθωσι πάντες. Потроху прості форми умовного способу або аналітичні сполучення з ἵνα/νὰ чи новоствореною часткою ἄς витіснили морфологічні особові форми наказового способу.

У післявізантійську добу домінуючим перифрастичним типом вираження майбутнього часу стає конструкція θὰ з кон'юнктивом. Для вираження перфектного значення співіснують конструкції ἔχω з інфінітивом та (від перехідних дієслів) ἔχω з дієприкметником на -μένος. В деяких діалектах вживається аналітична конструкція у складі ἔχω з дієслівним прикметником на -τός¹². У малоазійських діалектах існував аналітичний тип, що складався з індикатива аориста, який поєднувався з невідмінюваною формою у 3-й ос.одн. імперфекта дієслова εἶμαι.

Незважаючи на те, що перифрастичне вираження категорії часу бере свої витoki ще з класичної доби, розширює сферу вжитку у койне і у пізніші часи, функціонально-семантичне упорядкування темпоральних перифраз розпочинається лише у новоелліністичну добу (приблизно з XVII ст.). Вони існують і у сучасній грецькій мові: εἶμαι γραμμένος / ἔχω γραφτή, ἦμου γραμμένος / εἶχα γραφτή - ἔχω γραμμένο / ἔχω γράψει, εἶχα γραμμένος / εἶχα γράψει.

Таким чином, розвиток різних перифрастичних типів часо-видового категоріального значення, більшість з яких не прижилася і поволі зникла у візантійський період грецької мови, свідчить про докорінні зміни у дієслівній системі, які розпочалися у пізньоелліністичний період.

¹Соболевский С.И. Конструкция глагола μέλλειν у аттических ораторов //Филологическое обозрение, т.17, 1899. – С. 213–256; ²Aerts W.J. Periphrastica: An Investigation in to the Use of εἶναι and ἔχειν as Auxiliaries or Pseudo-Auxiliaries in Greek from Homer up to the Present Day. – Amsterdam, 1965; ³Dietrich W. Der Periphrastische Verbalaspekt im Griechischen und Lateinischen // Glotta, 1973. – 51, S.188-228; ⁴Меликова-Толстая С.В. Будущее время в греческом языке // Ученые записки ЛГУ. – № 156. Серия филологических наук. – Вып. 15. – 1952. – С. 228–246; ⁵Vjörck G. Die periphrastischen Konstruktionen im Griechischen. Uppsala, 1940. – С. 116; ⁶Aerts W. J. Зазн. праця – С. 74; ⁷Sicking C. M. J. and Stork P. The Synthetic Perfect in Classical Greek //Twostudies in the Semantics of the Verb in Classical Greek. Leiden, 1996. – С. 192; ⁸Aerts W. J. Зазн. праця – С. 37; ⁹Sicking C. M. J. and Stork P. Зазнач. праця – С. 216; ¹⁰Vjörck G. Зазнач. праця – С. 187; ¹¹Звонская-Денисюк Л.Л. Греческий язык Нового Завета. – Спб., 2002. – С. 239. ¹²Coseriu E. El aspecto verbal perifrástico en griego antiguo // Actas del III Congreso Español de Estudios Clásicos. – Madrid, 1968. – С. 116.

А.А. Дем'янюк, викл.

КОМПОЗИТИ ЯК ОРГАНІЧНИЙ СКЛАДНИК ЛЕКСИКИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.

У статті розглянуто композити як складову частину лексики староукраїнської літературної мови кінця XVI – XVII ст.

In the article consider as compositis like editorial part a lexica in Old Ukrainian literary language of the end of the XVIth – XVIIth century.